УДК 908

Гали Рәхим

ӘШ-ШӘРКЫЯТЬ

В публикации представлена статья учёного Гали Рахима (1892–1943) «Аш-шаркиййат», посвящённая изданию сорок третьей книги серии «Труды по востоковедению». Серия издавалась в Москве Лазаревским институтом. Статья Г. Рахима была опубликована в общественно-политической газете «Ил» от 12 декабря 1914 года. В эти годы он учился в Коммерческом институте в Москве, параллельно изучал литературу и историю Запада и Востока. В газете он регулярно публикует статьи о событиях в Москве, о литературных вечерах, организованных татарами и для татар. В статье «Аш-шаркиййат» Г. Рахим пишет не только о переводах, но и дает краткую информацию об исследованиях русских и западных ученых, научных журналах, изучающих татарскую историю, культуру, в особенности литературное наследие. Целью этого сборника, изданного на русском языке, по мнению автора статьи, является ознакомление читателей с художественной литературой народов Востока посредством переводов. Из пятисот страниц данной книги, сорок посвящены творчествам Гаяза Исхаки и Габдуллы Тукая.

Ключевые слова: Гали Рахим, татарская литература, периодика, перевод, Гаяз Исхаки, Габдулла Тукай.

The publication presents an article by the scholar Gali Rahim (1892–1943) “Ash-sharqiyat”, dedicated to the publication of the forty-third book of the series “Works on Oriental Studies”. The series was published in Moscow by the Lazarevsky Institute. The article by G. Rahim was published in the socio-political newspaper “Il” on December 12, 1914. During these years, he studied at the Commercial Institute in Moscow and simultaneously studied the literature and history of the West and the East. In the newspaper he regularly published articles about events in Moscow, about literary evenings organized by Tatars and for Tatars. In the article “Ash-sharqiyat” G. Rahim writes not only about translations but also gives brief information about the research of Russian and Western scientists, scientific journals studying Tatar history, culture and especially literary heritage. The purpose of this collection published in Russian according to the author of the article is to familiarize readers with the fiction of the peoples of the East through translations. Of the five hundred pages of this book forty are devoted to the works of Gayaz Iskhaki and Gabdulla Tukay.

Key words: Gali Rahim, Tatar literature, periodicals, translation, Gayaz Iskhaki, Gabdulla Tukay.

Татар әдәбияты, фәне мәйданында тирән эз калдырган, шул ук вакытта гаепсезгә рәнҗетелгән талантлы шәхесләребезнең иҗатын танытуга Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты зур өлеш кертә. Шуларның берсе – Гали Рәхимнең (1892–1943).

Мәсәлән, Язма мирас үзәге тарафыннан әзерләнә торган «Рухи мирас: эзләнүләр һәм табышлар» сериясе – шул эшчәнлекнең бер дәлиле. Әлеге сериянең 9 нчы чыгарылышында Гали Рәхимнең фәнни, әдәби-публицистик эшчәнлегенә, 15 һәм 16 нчы саннарында – Гали Рәхим һәм Газиз Гобәйдуллин тарафыннан әзерләнгән һәм 1922–1924 елларда 3 том булып нәшер ителгән «Татар әдәбияты тарихы» хезмәтенә урын бирелә.

Журналыбызның бу санында исә аның бүгенге укучыга таныш булмаган «Әш-шәркыять» исемле мәкаләсе тәкъдим ителә.

Гали Рәхимнең «Әш-шәркыять» мәкаләсе «Шәрыкны тану юлындагы хезмәтләр» сериясенең кырык өченче китабы басылып чыгу уңаеннан язылган. Билгеле булганча, әлеге серия Мәскәүдәге Лазарев институты тарафыннан нәшер ителгән. Рус телендә басылган бу мәҗмуганың максаты – тәрҗемәләр аркылы Шәрык халыкларының матур әдәбияты белән таныштыру. Мәкалә иҗтимагый-сәяси «Ил» газетасының 1914 елгы 12 декабрь санында басыла. Гали Рәхим бу елларда Мәскәүдәге сәүдә (коммерция) институтында укый, параллель рәвештә әдәбият, тарих белән дә кызыксына. Мәскәү шәһәрендә татарлар белән бәйле вакыйгалар, әдәби кичәләр хакында газета битләрендә даими рәвештә мәкаләләрен бастырып килә. «Әш-шәркыять» дигән мәкаләдә ул китапта тәкъдим ителгән тәрҗемәләр турында гына фикер йөртеп калмый, шулай ук татар тарихын, мәдәниятен, аеруча әдәби мирасын өйрәнүче рус, Көнбатыш галимнәренең тикшеренүләре, фәнни журналлар турында да кыскача белешмә бирә.

Китапта Гаяз Исхакый белән Габдулла Тукай иҗатына зур урын бирелгән. Автор фикеренчә, Г. Исхакый әсәрләренең тәрҗемәләре һәркайсы бик матур һәм уңышлы чыккан, әмма Г. Тукай шигырьләренең тәрҗемәләре «бик килешсез һәм көлке күренәләр. <...> Шигырьне хәрфия тәрҗемә (хәрефкә хәреф күчерү) аркылы шигырь белән язарга куәте җитә торган икенче бер кешедән тәрҗемә иттерү» күпкә отышлырак булган булыр иде.

Мәкалә гарәп графикасыннан гамәлдәге язуга күчерелеп, сүзлек һәм аңлатмалар белән тулыландырылып тәкъдим ителә.

Шушы көннәрдә Мәскәүдәге Лазаревский институт тарафыннан нәшер ителә торган «Шәрыкны тану юлындагы хезмәтләр» сериясенең «Әш-шәркыять» исемендәге кырык өченче китабы басылып чыкты. Рус телендә нәшер ителгән бу мәҗмугадан максат: тәрҗемәләр аркылы Шәрык халыкларының нәфис әдәбияты белән таныштыру булырга кирәк. Мәҗмугада гарәп, фарсы, татар, азәрбайҗан, төрек, кыргыз, әрмән, гөрҗи, маҗар һәм яһүд әдипләреннән тәрҗемәләр бар. Күбрәк бу халыкларның соңгы заманда туган яңа әдәбиятлары алда тотылган. Бары гарәп һәм фарсы кыйсемендәге

нәмунәләр[1] генә бу ике халыкның төрки заманнарындагы иске әдәбиятыннан алынган.

Гомумән, бу – бик мөһим вә һәркем өчен күрелүе матлуб булган[2] бер китап[3]. Бу әсәрнең безнең өчен бигрәк тә мөһим булган ягы – яңа татар әдәбиятына хасланган кыйсемедер. Биш йөзгә якын битле бу китапның кырык бите Гаяз Исхакый белән Габдулла Тукаевка багышланган.

Мәҗмуганың башка урыннарын мөтәхассыйсларга[4] калдырып, бу мәкаләдә үзебезгә тәгъликъылы булган[5] кыйсеменә генә бер күз йөртеп чыкмакчы булам.

Башта Лазаревский институт профессоры мөстәшрикъ В. Гордлевский[6] җәнаблары тарафыннан Гаяз әфәнде Исхакыйның тәрҗемәи хәле һәм әдәби хезмәте хакында кыскача гына мәгълүмат бирелеп, Гаяз әфәнденең әсәрләреннән өч нәмунә китерелгән. Беренчесе – «Мулла бабай»[7] романыннан шәкертләрнең хозурга чыгуларын тасвир ителгән урыны. Бу кыйтга Коммерческий институт студенты Шәйхулла әфәнде Алкинның[8] булышлыгы белән шул ук Гордлевский тарафыннан тәрҗемә кылынып, алдыннан иске татар мәдрәсәсе тормышы белән таныштыра торган бер мөкаддәмәдә дәрҗ ителгән[9].

Икенчесе – «Башкорт бәхете» хикәясенең[10] ахыры. Тәрҗемә кылучысы Акчурин[11].

Өченчесе – «Әлмансур»[12] исемле хикәя. Лазаревский институт студентларыннан кырымлы Сәедягкуб Сәедмәхмәд әфәнде тарафыннан тәрҗемә ителгән.

Тәрҗемәләр һәркайсы бик матур һәм муаффәкыятьле[13] чыккан.

Тукаев тәрҗемәләре алдыннан Акчурин әфәнде тарафыннан кыскача тәрҗемәи хәле белән әдәби хезмәте хакында бераз мәгълүмат дәрҗ ителгән.

---

[1] Нәмунәләргә – үрнәкләргә.

[2] Матлуб булган – көтелгән, теләнгән.

[3] Бәһасе өч сум. Түбәндәге адрес белән соратып алырга мөмкин: Москва, Склад изданий в Прав. Лазар. Институт. яки Москва, Книжн. магаз. «Нового врем». *(Г. Рәхим иск.)*

[4] Мөтәхассыйсларга – белгечләргә.

[5] Тәгъликлы булган – караган.

[6] В. Гордлевский – Владимир Александрович Гордлевский (1876–1956) шәркыятчы-тюрколог.

[7] «Мулла бабай» – Г. Исхакыйның 1913 елда басылган романы.

[8] Шәйхулла әфәнде Алкин – Алкин Шәйхулла Сигатулла улы (1893–1918 елдан соң) сәясәт һәм җәмәгать эшлеклесе, язучы.

[9] Мөкаддәмәдә дәрҗ ителгән – кереш сүздә аңлатылган.

[10] «Башкорт бәхете» хикәясе – Г. Исхакыйның 1912 елда басылган хикәясе.

[11] Акчурин – Акчурин Йосыф Хәсән улы (1876–1935), сәясәтче, җәмәгать эшлеклесе, журналист.

[12] «Әлмансур» – Г. Исхакыйның 1906 елда басылган «Мансур» исемле хикәясе.

[13] Муаффәкыятьле – уңышлы.

Тукаев шигырьләреннән «Мәхәббәт», «Өзелгән өмид», «Шүрәле» Казан цензоры Ашмарин[1] тарафыннан, «Милли моңнар», «Бер татар хатыны авызыннан», «Бишек җыры» Сәедягкуб әфәнде тарафыннан, «Теләнче», «Эштән чыгарылган татар кызына», «Мөбарәк тәсбих өзелде» Акчурин тарафыннан тәрҗемә ителгәннәр.

Бердән, Тукаев, тар мәгънәсе белән милли татар шагыйре булганга, икенчедән, хәрфия мәгънәсе сакланылып, нәсер белән тәрҗемә ителгәндә, гомумән, шигырь үзенең табигый матурлыгын югалтканга, бу тәрҗемәләрне Гаяз әфәндедән кылынган тәрҗемәләр шикелле үк шома һәм матур чыккан дип әйтеп булмый. Татар теленә генә хас җөмлә әйләнешләре, әдәби тәшбиһләр[2] Гаяз әфәнде әсәрләрендә дә, рус күз карашыннан торып караганда, ятрак тоелалар. Тукаевның исә, беренче фасыйләтләреннән булган өслүб[3] матурлыгы тәрҗемәләрдә бөтенләй югалган. Хәтта бәгъзы тәгъбирләр, безнең күк авыл әсәрләренең оригиналлары белән таныш булганнарга да, бәгъзан[4] бик килешсез һәм көлке күренәләр (мәсәлән, «Бишек җыры»[5] шигырендә ананың баласын топленое масло[6] дип атавы шикелле).

Габдулла Тукаев шигырьләре урынына Сәгыйть Рәмиевнең бәгъзы шигырьләре тәрҗемә ителгән булса, рус укучысына татар шигыре хакында күп мәртәбә яхшырак һәм йөрәккә ятышлырак тәэсир калдырыр иде дип уйланыла. Ләкин мәҗмуга нәшер итүчеләрнең төп мәкъсуды[7] хәзерге татар әдәбияты белән танышасы килгәннәргә, татарларның иң сөеп укый торган шагыйренең иң типичный әсәрләре һәм авыл әсәрләрендәге идеяләр белән таныштыру булганга, Тукаевны алда тотканнардыр. Шулай булса да, тәрҗемә итүчеләргә, илтифат беләнрәк сайлап, башка халыкларның күңелләренә дә тәэсир итәрлек әсәрләрне дә алырга кирәк иде. Тукаевның бит андый шигырьләре юк түгел. Шигырьләр шигырь белән тәрҗемә ителгән булсалар, тагы да яхшырак тәэсир калдырырлар иде күк тоела. Тәрҗемә кылучыларның үзләрендә шигырь куәте юк икән, хәрфия тәрҗемә[8] аркылы шигырь белән язарга куәте җитә торган икенче бер кешедән тәрҗемә иттерү мөмкин булган булыр иде.

Татар язучыларының әсәрләре русчага тәрҗемә ителү яңа бер эш түгел. Соңгы заманда руслар арасында гына түгел, башка бездән ерак булган, безнең хакта ишетмештән генә белә торган Европа халыклары арасында да (тәгъбир мөмкин булса) «татар ренессансы», татар халкының тәрәккый һәм мәдәният юлына аяк басуы, яңа

[1] Ашмарин – Ашмарин Николай Иванович (1870–1933), тел галиме, тюрколог.
[2] Тәшбиһләр – чагыштырулар.
[3] Өслүб – стиль.
[4] Бәгъзан – бары.
[5] «Арып йокла сары майдай» дигән сүзнең тәрҗемәсе. *(Г. Рәхим иск.)*
[6] *Кириллицада басылган.*
[7] Мәкъсуды – нияте, максаты.
[8] Хәрфия тәрҗемә – хәрефкә хәреф күчерү.

туып килә торган яшь татар әдәбияты белән танышуга һәвәс күрелә башлады.

Татарларның яңа баштан, яшь бер милләт булып, дөньяга тууларына иң элек Европаның дикъкатен җәлеп итүче – мәшһүр төрек мөхибе[1], мөтәвәффа[2] мажар мөстәшригы Вамбери[3] җәнапларыдыр. Ул – дөньядагы һәртөрле төрки халыкларда күрелә башлаган тәрәккый чаткыларын алкышлаучыларның беренчеседер. Аның җиңел кулыннан башлап, Русия татарларының арасында күрелә башлаган мәдәни хәрәкәткә башка Европа мөстәшрикълары да илтифатларын салдылар. Соңгы елларда Европаның иң зур мәдәни учаклары булган Англия, Франция, Германия һәм үзебезнең Русия матбугатында Русия татарларының әхваленә багышланган мәкаләләрне бик җыш[4] очратырга мөмкин иде. Сүземне куәтләү өчен түбәндәге мисалларны китерү җитә дип беләм.

Англиядә чыга торган «The Russian Review» (Русияне тикшерү) исемендәге журналның 1914 елда чыккан беренче санында «Русия мөселманнары» дигән зур гына бер мәкалә басылды. Вильямс әфәнде тарафыннан язылган бу мәкаләне укыганда, бер инглизнең татарлардагы мәдәни хәрәкәтләрнең иң нечкә мәсьәләләренә кадәр белүе хәйран калдыра. Вильямс әфәнде мәкаләсенең башында Европа мөәррихлары[5] арасында бик таралган бер фикерне рәдд итә[6]. Бу – рус халкының татарлар кулы астында торулары русларның тәрәккый итүләренә аркылы төште һәм мәдәнияттә европалылардан артка калуларына сәбәп булды, дигән фикер. Менә шушы фикернең ялгышлыгын, хәтта, киресенчә, татарлар белән катнашу русларның үзләренә аерым оригинальный бер мәдәният ясый алуларына турыдан-туры хезмәт итүен Вильямс әфәнде бик күп җитди тарихи дәлилләр белән исбат итә. Аннан соң татарларда яшь мәдәни кузгалышның тарихын яхшы ук тәфсилләп сөйли, ахырда татар әдбияты хакында да, озын гына туктап, мәгълүмат бирә. Татар әдәбияты турысында бераз хаталары күренсә дә, гомумән, бу мәкалә хәзерге татар тормышының агышыннан дөрест һәм тулы гына бер картина бирә[7]. Мәкаләсенең ахырында татар әдәбиятының нәмунәсе итеп, Тукаевның «Пар ат» шигыре инглизчәгә тәрҗемә ителеп, дәрҗ кылынган. Хәтта бик муаффәкыятьле тәрҗемә кылынган бу шигырьгә Лондонның көндәлек гәзитәләре дә игътибар иткәннәр, имеш.

---

[1] Мөхибе – якын дусты.

[2] Мөтәвәффа – үлгән, вафат булган.

[3] Вамбери – Вамбери Арминий Вамбери (1832–1913), шәркыятчы.

[4] Җыш – еш.

[5] Мөәррихлары – тарихчылары.

[6] Рәдд итә – кире кага.

[7] Бу мәкалә шушы көннәрдә татарчага тәрҗемә ителеп, «Ил» сәхифәләрендә басылачак. (*Г. Рәхим иск.)*

Германиядә Хартманн[1] исемле мөстәшрикъ тарафыннан язылган «Төркиядән гайре сәяси хатлар» исемле әсәрдә Гаяз әфәнде Исхакый хакында байтак мәгълүмат бирелгән иде. Шул ук Хартманның иштиракы белән[2] елда дүрт тапкыр чыга торган җитди бер дарелфөнүн[3] журналда һәрвакыт Русия мөселманнары хакында мәкаләләр булып тора.

Франциядә мөселман галәменә махсус «Revne des muselmans» исемле журналда[4] да җыш-җыш Русия татарларының әдәби вә мәдәни хәлләре турысында мәкаләләр дәрҗ ителәләр.

Үзебезнең Русиягә килсәк, Петроградта берничә елдан бирле рус мөстәшрикълары тарафыннан «Ислам галәме»[5] исемле айлык журнал дәвам иттерелеп килә. Бу журналның иң күп кыйсеме Русия мөселманнарының тормышларына, аларның мәдәният юлында атлаган адымнарына багышланган була. Журнал укучыларын вакытлы татар матбугаты һәм анда кузгатыла торган мөһим мәсьәләләр белән дә таныштырып тора.

Башка (специальный булмаган) рус матбугатында да, хосусан калын журналларда, татар тормышына һәм татар әдәбиятына байтак урын бирелә. Мисаллар бик күп китерергә мөмкин:

«Журнал Министерства Народ[ного] Просвещения»[6]нең[7] 1905 елда чыккан тугызынчы санында Ашмарин тарафыннан «Казан татарларының хәзерге әдәбияты хакында берничә сүз» исемле мәкалә басылган иде[8].

«Современник»[9, 10] журналының 1911 елгы 4 нче санында «Нәҗип» имзасы белән «Русия татарларының уянуы һәм аларның әдәбияты» исемле бер мәкалә булды.

---

[1] Хартманн – Хартманн Мартин (1851–1918), немец гарәпчесе, ислам белгече. Сүз «Welt des Islams» («Мир ислама») (1912–1918) журналы хакында бара булса кирәк.

[2] Иштиракы белән – катнашлыгы.

[3] Дарелфөнүн – фәнни.

[4] «Revne des muselmans» исемле журналда – журнал исеменең дөрес язылышы: «Revue du monde musulman»(«Обзор мусульманского мира»). Журнал Франциядә 1906–1926 елларда нәшер ителгән.

[5] «Ислам галәме» исемле айлык журнал – «Мир ислама» –1912–1913 елларда С.-Петербургта исламияткә багышлап нәшер ителгән беренче махсус журнал.

[6] *Кириллицада бирелгән.*

[7]«Журнал Министерства Народ[ного] Просвещения» – 1834–1917 елларда Россия империясе Халык мәгарифе министрлыгы тарафыннан оештырылган һәм ай саен чыккан журнал.

[8] Бу мәкалә Зәки Вәлиди тарафыннан татарчага тәрҗемә ителеп, китап шәкелендә басылды. (*Г. Рәхим иск.*)

[9] *Кириллицада бирелгән.*

[10] «Современник» – 1911–1915 елларда С.-Петербургта ай саен чыгып барган әдәби, сәяси, фәнни, тарихи һәм иҗтимагый сәяси эчтәлекле журнал.

«Русская мысль»[1, 2] журналының 1912 елгы саннарының берсендә шулай ук татарларның мәдәни хәрәкәте хакында бер мәкалә чыккан иде шикелле.

«Современник»[3]ның 1913 елгы 4 нче санында Гаяз әфәнденең «Шәкерт абый» исемле хикәясе тәрҗемә кылынып басылды[4].

«Заветы»[5] журналының 1914 елгы 6 нчы санында «Алдым-бирдем»нең русчага тәрҗемәсе дәрҗ ителде[6].

Шулай ук «Өч хатын берлә тормыш»ның[7] да тәрҗемә ителгәнлеге хакында 1912 елда рус гәзитәләрендә хәбәр булган иде. Кайда басылып чыкканлыгын белә алмадым.

Гаяз әфәнденең «Сөннәтче бабае» да тәрҗемә кылынган. Шушы арада Петроградта чыга торган «Ежемесячный журнал»[8]да басылачактыр[9].

Аннан башка дәхи[10] Гаяз әфәнденең «Мөгаллимә»се[11] белән моңарчы басылмаган «Отпавший»[12] исемле әсәренең шушы көндә русчага тәрҗемә кылынып ятканлыклары ишетелде.

Күренә ки, безнең мәдәният капкасыннан керүебез – инде вөҗүдкә[13] чыккан бер эш, моңар мең елгы мәдәниятле, ак сакаллы Европа милләтләре шәһадәт бирәләр. Шәһадәт бирү белән генә калмаенча, дустанә кочакларын җәеп, үзләренең иң яшь туганнарын, үги күрмәенчә, араларына алырга хазир торганлыкларын күрсәтәләр.

---

[1] *Кириллицада бирелгән.*

[2] «Русская мысль» – 1880–1918 елларда чыккан әдәби, сәяси журнал.

[3] *Кириллицада бирелгән.*

[4] «Современник»ның 1913 елгы 4 нче санында Гаяз әфәндeнең «Шәкерт абый» исемле хикәясе тәрҗемә кылынып басылды. – Сүз Г. Исхакыйның Казанда 1912 елда басылган хикәясе хакында бара. Әлеге хикәя Р. Свердлова тарафыннан русчага тәрҗемә ителеп, «Современник» журналының 1913 елгы 4 нче санында басыла.

[5] *Кириллицада бирелгән.*

[6] «Заветы» журналының 1914 елгы 6 нчы санында «Алдым-бирдем»нең русчага тәрҗемәсе дәрҗ ителде. – Сүз Г. Исхакыйның Казанда 1907 елда басылган драма әсәре хакында бара. 1914 елда С.-Петербургта 1912–1914 елларда чыккан әдәби, сәяси «Заветы» журналының 6 нчы санында Р. Свердлова тарафыннан русчага тәрҗемә ителеп, «Брачный договор» дигән исем белән басыла.

[7] «Өч хатын белә тормыш» – Г. Исхакыйның Казанда 1900 елда басылган беренче драма әсәре. Драманың русчага тәрҗемә ителүе турында мәгълүмат юк.

[8] *Кириллицада бирелгән.*

[9] Гаяз әфәндeнең «Сөннәтче бабае» да тәрҗемә кылынган. <...> «Ежемесячный журнал»да басылачактыр. – Г. Исхакыйның «Сөннәтче бабай» хикәясе 1912 елда Казанда басыла. Рус теленә тәрҗемәсе 1914–1918 елларда С.-Петербургта чыккан айлык әдәбият, фән һәм иҗтимагый тормыш мәсьәләләрен яктырткан «Ежемесячный журнал»ның 1916 елгы 3 нче (март), 4 нче (апрель) саннарында басылган.

[10] Дәхи – тагын.

[11] «Мөгаллимә» – Г. Исхакыйның 1914 елның августында С.-Петербургта басылган драмасы.

[12] «Отпавший» – сүз Г. Исхакыйның «Зөләйха» исемле драма әсәре хакында бара булса кирәк. Әсәр 1912 елда язылып бетсә дә, 1918 елда гына басылып чыга.

[13] Вөҗүдкә чыккан – бар булган.

Бу – әлбәттә, безнең өчен бик күңелле, күңелебезне күтәрә торган эш. Ләкин безгә шатлыгыбыздан исебез китеп, күзебезне ачып, туктап калырга ярамый. Һаман тырмашырга, көчебез җиткән кадәр алга үрмәләргә тиеш. Безгә мәдәни милләтләр игътибар итәләр икән, без үз тарафыбыздан мөмкин кадәр аларның өмидләрен бушка чыгармаска, чынлап та мәдәни бер милләт булып, шул мөхтәрәм шәехләр арасына керергә истихкаклы[1] икәнлегебезне исбат итәргә тырышырга кирәк. Безнең яңа туып килә торган әдәбиятымызга илтифат итәләр, кызыксынып, аны өйрәнергә тырышалар. Үз телләренә тәрҗемә итәләр икән, безгә инде әдәбиятымызны яңа юлга куярга тотынырга кирәк. Моңар чаклы әле безнең әдәбиятыбыз тар мәгънәсе белән милли иде. Анда кузгатылган мәсьәләләр үз йортыбызның бусагасыннан уза алмый, аның бирә алган тәэсираты да бик сай булып, үзебезнең, гомумән бик сай булган күңелләр безгә генә әсәр[2] итә ала иде.

Эш бу рәвешчә барып торса, башка милләтләр башта кызыксынып әдәбиятыбызга бер күз салырлар да, анда әдәбиятны бөтен дөньядагы мәдәни халыклар өчен уртак мал ясый торган гомуми инсаният гонсырларын күрмәгәч, туеп ташларлар, онытырлар. Әгәр дә без чынлап та үзебезне башка милләт рәтеннән куясыбыз килә икән, әдәбиятыбызның башка милләтләр тарафыннан укылуы безнең милли горурыбызны кытыклый икән, безгә хәзерге көннән башлап әдәбиятыбызны мәгънә ягыннан тирәнәйтергә, үзенең милли төсен югалтмастан, аңар гомуми инсаният элементлары кертә башларга вакыт.

Күз алдыбызда кечкенә генә нәрвәҗ[3] милләте. Бу халыкның бары үзенең әдәбияты аркасында гына Европаның күзенә чалынуы безнең күз алдыбызда гына дияргә ярый. Бу кечкенә милләт салкын шимальдә[4] ничә йөз еллардан бирле яшәгән, яшәгән. Һичберкем аны исенә китерергә дә уйламаган. Аны гүя ки гомуми шау-шу арасында онытканнар. Менә бер заман, XIX гасырның ахырына таба бу халык эченнән чиктән тыш истигъдадлы[5] берничә язучы чыга. Европа халыклары бу көтелмәгән эшкә аптырап, күзләрен ерак шимальгә юнәлтәләр. Ибсен[6], Бьернсон[7], Кнут Һамсуннарның[8] әсәрләре бөтен Европа телләренә тәрҗемә ителеп укыла башлый. Нәрвәҗ әдәбияты гомуми Европа әдәбияты эчендә гражданлык хакы гына алу түгел, аның иң югары баскычына менеп утыра.

---

[1] Истихкаклы – лаеклы.

[2] Әсәр – йогынты, тәэсир.

[3] Нәрвәҗ – Норвегия кешесе.

[4] Шимальдә – төньякта.

[5] Истигъдадлы – сәләтле.

[6] Ибсен – Генрик Ибсен (1828–1906) драматург, шагыйрь һәм публицист.

[7] Бьернсон – Бьернсон Бьернстьерне Мартиниус (1832–1910), шагыйрь, прозаик, драматург, Нобель премиясе лауреаты (1903).

[8] Кнут Һамсун – Кнут Гамсун (1859–1952) язучы, прозаик, драматург, шагыйрь.

Югарыда исемнәре саналган язучыларның әсәрләрен актарып карасак, аларның һәрберсе үзләренең милли, нәрвәҗ тормышын тасвир иткәнлекләрен, каһарманнарының һәрберсе нәрвәҗ исемнәре белән аталганлыкларын күрербез. Димәк, әдәбият тышкы яктан чыкылдаган милли төстә булган хәлдә, шуның белән бергә үк гомуми кешелек дөньясының башын уйларга мәҗбүр итә торган мәсьәләләрне кузгата ала, бөтендөнья халкы өчен уртак булган тойгы вә фикерләрне урталыкка сала ала икән. Шулай булгач, нигә безгә татар әдәбиятының да бервакытлар шулай югары ашачагын өмид итмәскә? Нәрвәҗ халкы арасында андый даһилар иттифакый[1] гына килеп чыкканнар дисезме? – Соң ни өчен татарлар хакында да шул ук сүзләрне әйтергә ярамый? Халкыбызның табигый истигъдадына минем ышанычым бик таза, мәдәниятнең нурлы юлы белән барган вакытта халкыбыз арасыннан һәрвакыт бик зур истигъдадлы кешеләр чыгып торачагына минем иманым камил! Бары тик өмид, сабыр һәм сәбатыбызны[2] югалтмыйк та, Аллага тапшырып, бил баглап, алга атлавыбызда дәвам итик.

Басмага әзерләде:
Хөснетдинова Гөлназ Азат кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының текстология бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре

[1] Иттифакый – очраклы.
[2] Сәбатыбызны – ныклыгыбызны.